

УДК: 82.193(575.2) (04)
DOI: 10.35254/bsu/2023.65.44

Козубекова Г.
КРУИ Асынын Ч. Айтматов атындагы
тил жана адабият институту

ПУБЛИЦИСТИКАНЫ МАКАЛА ЖАНРЫНДА КОЛДОНУУДАГЫ Т. СЫДЫКБЕКОВДУН ЧЕБЕРЧИЛИГИ

Кыскача мазмуну: Макала жанры публицистиканын бир жанры катары аз иликтенген маселелердин катарын толуктайт. Бул багыттан алып караганда жеке жазуучулардын макалалары дээрлик иликтене элек. Аталган маселеге биз дагы ушул чакан иликтөөбүз аркылуу салым кошуу максатын өз алдыбызга койдук. Мында публицистиканын негизги жанрларынын бири болгон макала жана аны колдонуудагы Түгөлбай Сыдыкбековдун чеберчилиги туурасында кеңири сөз болот. Макалага коюлуучу талаптар, жанрдык белгилер канчалык деңгээлде сакталгандыгын публицисттин “Үч чындык” макаласы аркылуу ачып берүү аракеттери көрүлөт. Казак акыны Букар жыраунун “Үч чындык” аттуу ыры менен Аалы Токомбаевдин “Үч чындык” аттуу чыгармасы салыштырылып ага карата жеке пикирлер айтылат. Кыргыз совет адабиятын негиздөөчүлөрдүн бири Касым Тыныстанов менен болгон тирешүү, атаандашуу маселери жөнүндө дагы кыйыр сөз болот. Публицистиканын ийкемдүү табияты тыкыр колдонулгандыгы бегиленет.

Түйүндүү сөздөр: публицистика, макала, коом, текст, тезис, жырау, акын, жазуучу, коом, аргумент, эпитет, гипербола, литота.

Козубекова Г.
Институт языка и литературы НАН КР
имени Ч. Айтматова

МАСТЕРСТВО Т. СЫДЫКБЕКОВА В ИСПОЛЬЗОВАНИИ ПУБЛИЦИСТИКИ В ЖАНРЕ СТАТЬИ

Аннотация: Жанр статьи как жанр публицистики дополняет перечень малоизученных вопросов. С этой точки зрения статьи личных сочинений не исследованы. Мы также поставили перед собой цель внести свой вклад в упомянутую проблему посредством этого небольшого расследования. В данной статье будет подробно рассмотрен один из основных жанров журналистики, и мастерство Туголбая Сыдыкбекова в его использовании. Публицистическая статья «Три истины» постарается выявить, насколько выдержаны требования к статье и жанровые особенности. Сопоставляются стихотворение казахского поэта Букар жырау «Три правды» и произведение Аалы Токомбаева «Три правды» и высказываются личные мнения. Непрямой разговор будет и о вопросах противостояния и конкуренции с Касымом Тыныстановым, одним из основоположников кыргызской советской литературы. Подтверждено, что гибкий характер журналистики используется осторожно.

Ключевые слова: публицистика, статья, общество, текст, тезис, очерк, поэт, писатель, общество, аргумент, эпитет, гипербола, литота.

Kozubekova G.
KR NAS named after Ch. Aitmatov
Institute of Language and Literature

MASTERSHIP T. SYDYKBEKOVA USES ARTICLES IN THE GENRE OF JOURNALISM

Abstract: Genre articles and genre journalism complement the list of understudied issues. From this point of view, the article examines personal essays. We also set ourselves the goal of contributing to the mentioned problem by means of this small investigation. In this article, one of the main genres of journalism, and the mastery of Tugolbaya Sydykbekova in its use, will be considered in detail. The journalistic article “The Three Truths” will try to reveal how well the article’s requirements and genre features are met. The poem of the Kazakh poet Bukar Zhyrau “Three Pravdy” and the work of Aaly Tokombaeva “Three Pravdy” are compared and personal opinions are expressed. There will be an indirect conversation about issues of confrontation and competition with Kasym Tynystanov, one of the founders of Kyrgyz Soviet literature. It is confirmed that flexible character journalism is used carefully.

Keywords: journalism, article, society, text, thesis, essay, poet, writer, society, argument, epithet, hyperbole, litota

Т.Сыдыкбековдун публицистикаларында козголгон маселелердин көбү бүгүнкү күндө да актуалдуу экендигин айтканбыз. Ошондой эле ал публицистикалык ойлорун публицистиканын дээрлик бардык жанрларында чагылдырган. Ал бизге мурас кылып калтырган публицистикаларынын дагы бир чоң капшытын макала жанры түзөт. Макала – коомдук процесстерге, ар кандай учурдагы окуяларга же кубулуштарга автордун жүйөлүү көз карашын билдирген публицистиканын аналитикалык жанры.

Мына ошондой жарык көргөндөн бүгүнкү күнгө чейин талаш-тартыш менен сөз болуп келе жаткан макалаларынын бири – “Үч чындык”. Макала айкындуулук, кайра куруу мезгили болгон 1988-жылы жазылып, “Кыргызстан маданияты” газетасына жарыяланган. Анда 1920-жылдардан баштап, 1988-жылдарга чейинки мезгил мейкиндиги камтылган. Кыргыз профессионалдык адабиятынын алгачкы карлыгачтарынан болгон С.Карачев, К.Тыныстановдордун убагында бааланбай калган, элибиздин бүгүнкү күнү үчүн кылган эмгектеринен баштайт. Макаланын жазылышына публицисттин тили менен айтканда, “Токомбаевче туюнган далилдерине” анын өмүр бою жүргүзүп келаткан өзүнүн “идейный күрөшү” себеп болгон.

Ал публицистиканын башка стилдерден болгон артыкчылыгын эркин колдонуп, ырлардан, архивдик материалдардан, кол жазмалар фондусунан, съездерде сүйлөнгөн сөздөрдөн, окулган докладдар, оозеки кептер жана башкалардан шилтеме келтирилип, бирде илимий, баяндоо, диалог, көркөм сөз каражаттарын колдонуп бирде адабий стилде жазылган.

Макала – публицистиканын абдан кеңири таралган жанрларынан болуу менен түзүлүшү башка тексттердей эле башы, негизги бөлүгү, жыйынтыгы болуп эле үч бөлүктөн турат. Ошондой эле анда маңыздуу маалыматты камтыган макалада каралуучу маселеге окурмандын оюн буруп даярдоочу биринчи абзац (лид) сөзсүз болот. Макаланын башталышында Т.Сыдыкбеков тарабынан бул талап сакталып, түйүндүү маселе ортого ташталып, ал боюнча жалпы

маалымат берилет. Мезгил талап кылбаса да “Манас” эпосунан идеялык каталарды таап жазган А.Токомбаевдин катына “Жазуучулар союзу”, “Кыргызстан маданияты” гезити далилдер менен так жооп бергенин, бирок ага да болбой анын эл жазуучусунун “өзүнө таандык аксымдык менен ошо далилдүү жоопко дале көшөрө жооп талап этишинин себеби эмнеде?”-деп суроо коюу менен баштайт. Башкача айтканда, чыны менен эле мындай узакка созулган талаштын сыры эмнеде болду экен, - дешип окурмандар ага тартылышат.

Макаланын негизги бөлүгүндө автор өз оюн аргументтештирип, мисалдарды келтирип, ал тургай ар бир жаңы аргументти кийинки жаңы абзацка бөлүп берүүсү талапка ылайык. Аргументтерди кыскача байланыштырып туруу үчүн байламталар, киринди сөздөр (анткени, чынында, биринчиден, акыры ж.б.) колдонулуп, акырында автор талкууну жыйынтыктап корутунду чыгарышы керек.

К.Тыныстановдун 1924-жылы жарык көргөн “Кызыл гүлүн” жана “Секетбайларды” элдин жакшы кабыл алгандыгын, ага удаа эле жарык көргөн А.Токомбаевдин “Ленин тууралуу” аттуу китебин карапайым кишилердин ал тууралуу сүйлөшкөн сөздөрүн диалог аркылуу берүү менен сынга алат. “Жадаса басма көксөгөн сабатсыз кишилерге жакпаган Аалы Токомбай уулунун бул китебин кол жазма кезинде Касым Тыныстан уулу рецензиялайт. Бул бойдон чыгарсаң уят болосуң, Аалы. 1100 саптан турган жыйнактын бериде үчтөн-экисин кыскарт. Калганын көркөмдүк жагынан жетилт. Ошондон кийин басмага сунуш эт, - дейт Касым. Акындын ак дилден айткан кеңешине Аалы кыжырланат. Анын Касымга терс карап, ага жамандык издегени дал ошондон башталат”. [5., 388]

Мына ушинтип алгачкы абзацта койгон суроого биринчи жоопту берип, каршылашуунун андан ары өнүгүшүн чечмелөөгө өтөт.

Макала - коомдо мааниси бар орчундуу окуяларды талдап, андагы фактыларга баа берип, жалпылоо менен чындыкты ар тараптуу жана жеткиликтүү чагылдыруучу публицистиканын бир жанры. Анда фактыларды салыштыруу менен коюлган маселенин өнүгүшүнө мүнөздөмө берген автордун жеке ою болушу шарт. Маалыматтык жанрларда факты “жаңылык”, “окуя” катары берилсе, макалада алар автордун пикирин бекемдеп далилдөөгө негиз болот. Публицист фактыларды таяныч каражат катары колдонуп, анын негизинде автор жалпылоолорду жана тыянактарды жасайт.

Автор бир эле маселенин ар кандай кырдаалын, ар башка жактарын ырастаган фактыларды тандап алат. Негиз катары ар кандай кубулушту бүтүн алып, анан өзүнчө бөлүктөргө, кырдаалдарга ажыратат. Ал бөлүмдөрдүн кагылышуусу баяндоонун драматизациясын жаратат. Тактап айтканда, каармандардын мүнөзүн, сапатын, эмоциясын, жүрүм-туруму жана башкаларды азыр болуп жаткандай көз алдына элестет. Ошондуктан макалалар көп учурда талаш-тартыш жараткан мүнөздө болот. Публицистин милдети - окурмандын көңүлүн учурдун кайсы бир маанилүү көйгөйүнө буруу, аны кандайдыр бир максаттуу иш аракеттин адилеттүүлүгүнө же жаңылыштыгына ишендирүү болуп эсептелет.

Т.Сыдыкбеков публицистиканын мына ушул шарттарын чебер колдонуп макаланы Тыныстанов менен Токомбаевдин каршылашуусун, анын эпкинин башка бир нече жазуучуга тийгендигин берүүдө архивдик булактарды далилге тартат.

“Манастын” мотивиндеги “28 баатырды” жана “Жаңы паризат”, “Алыстан кат” чыгармаларын атап макалада айтайын деген негизги өзөккө келет. А.С.Пушкиндин 1823-жылдары жазган “Телега жизни” (4 куплет), деген ырын “Турмуш араба” деп алты куплеттик кылып которуп алганын жазып, экөөнү катарлаш коюп мисал кылат. “Болуптур, муну уурулук дебейли. Эпчилдик дейли. Ал эми 1693-жылы төрөлүп, 1787-жылы көзү өткөн Букар жырау Калкаман улынын беш саптан үч куплеттен турган философиялык маанидеги сонун ырын чекити, үтүрүнө чейин таптак көчүрүп алып, бар болгону ага “Үч чындык” деп ат койгону үчүн өзүмдүк этиш каракчылык ко...”,-деп окурмандары менен кеңешип келип макаланын аталышы болгон “Үч чындыкка” токтолот. Аны дагы Букар жырауныкы делген казакча тексттин А.Токомбаевдики делген кыргызчасы менен окурмандын алдына катарлаш коёт. Бул эки варианттын бири-бирине сөзмө-сөз дал келерин окурмандын алдына коюп макаланын кульминациясын ого бетер курчутат.

Чындыгында бул маселелердин башы бүгүнкү күнгө чейин бир жактуу ачылбай келе жатат. Анткени Пушкиндин ыры дейин десек, төрт куплет ыр алты куплет болуп узарып кеткен. Жок Аалы Токомбаевдики кылайын десек, сөзмө-сөз окшош дал келет. Бул боюнча да адабиятчы, сынчыларбыз дагы дээрлик сөз кылыша элек.

Ал эми “Үч чындыкка” келсек, ооздон оозго өтүп, улам кийинки муун тарабынан “узуну” кыскартылып, жетпегени толукталган, бир сөзүн алып, же кемитүүгө болбогон денгээлге жеткириле иштелген фольклордон колдонулган төкмө акындын чыгармасы экендигин текст өзү “ырдап” турат. Андыктан биз ал ыр саптарын мисал келтирбестен салыштырып окуп көрүүнү окурманга сунуштоону калыстык деп ойлойбуз.

Бирок ошого карабастан аны А.Токомбаевдин өздүк чыгармасы экендигин далилдөөгө аракеттенгендер дагы жок эмес.

1992-жылы Эркин-Тоо газетасынын эки санына жазуучу А.Стамовдун “Үч чындык” жана улуу үркүн сабактары” [3., 3] - деген макаласы жарыяланган. Анда К.Тыныстанов, А.Токомбаев, Т.Сыдыкбеков, Ч.Айтматовдордун ортосундагы тымызын дагы, ачык дагы тирешүүлөрдү баяндап, анда Токомбаевдин “туура” жактарына басым жасап келип, анан биз сөз кылып жаткан макаласына токтолот. Андан бир өтпөй “Кыргыз руху” газетасына Б.Карагулова тарабынан жазылган “А.Токомбаев уурубу? Андай болсо, Т.Сыдыкбеков эмне үчүн сотко келүүдөн баш тартты?” [2., 2] деген макала жарык көрөт. Мында дагы А.Токомбаев колдоого алынып, А.Стамовдун пикири улантылган.

Адабиятчы окумуштуу К.Артыкбаев ушул эки макаланы таяныч мисал кылып, бул талашка чекит коюп чукул жыйынтык чыгарат. “А.Токомбаевдин “Үч чындык” аттуу атактуу ыры казак акыны Букар жыраудан көчүрүлүп алынган деп акынды адабият уурусу катары

мүнөздөгөн макаланын (Сыдыкбеков Т. “Үч чындык” “Три истины”// Кыргызстан маданияты. 1988, 30-июнь) А.Токомбаевдин дүйнөдөн кайтары менен жарыяланышы өтө өкүнүчтүү болду. Мындай жалаанын эч бир негизи жок экендиги А.Токомбаевдин ырынын 1938-жылы түрмөдө отурганда жазылып, 1939-жылы “Советтик адабият жана искусство” журналына жарыяланганы, ал эми Букар жырауныкы делген ырдын 1949-жылы гана кол жазма түрүндө кабыл алынып, 1962-жылы биринчи жолу жарык көргөндүгү далилденип, жалаа жабуу аракетин документалдуу фактылар менен биротоло жокко чыкты”. [1., 354].

Биздин оюбузча адабиятчы окумуштуунун бул тыянагы талаш маселеге чекит коё албайт. Бул биринчиден. Экинчиден, Т.Сыдыкбеков бул макаланы мурда айтпай жүрүп, А.Токомбаев дүйнөдөн өтөрү менен жаза калган дегени чындыкка дал келбегендей.

Себеби дал ушул маселеге публицист “Үч чындык” макаласы жазылганга чейин жыйырма жыл мурун “Үч суроого жооп” деген интервьюсунда атайын кайрылып, бул макалада айтылган ырларды кеңири талдоого алган. “28 баатыр” ырынын канча сабы кантип өзгөртүлүп, “Манас” эпосунан алынгандыгы саналып, “Түк эсимден кетпейсиң” ыры, Пушкиндин “Турмуш арабасы” айтылып, элдик сюжеттерди колдонуу ыкмасы дайым эле өзүн актабай, чыгарманы кайталоо менен чектелип каларын белгилеген. Анан биз башынан сөз кылып жаткан “Үч чындык” ырынын саптарын салыштыруу менен тыкыр талдоого алган. Публицистикага тиешелүү тил менен каймана какшык аралаш катуу сындаган. Түшүнүктүү болуш үчүн Т.Сыдыкбеков ошол мурда 1968-жылы жазганынан мисал келтирели: “Биз куплеттерди мисал келтирүү менен, акын белен ырлары кытып алган дебейбиз. Жок! Андай болуш эч мүмкүн эмес. Себеби Токомбаев андай женил жолго түшүп кеткидей намыссыз чабал акын эмес. Ал, таланттуу, наамдуу, беделдүү акын. Ал, өз шыгын баалайт. Кыргыз поэзиясына өз салымын кошуу үчүн жан дили менен ат салышат. Өзү айткандай, ал, ар дайым изденүү жолунда. Изденүүнүн негизинде, акын – “Туткун Мараттан” баштап эле чамасы келишинче ырларында жаңылыкты улаган. Бирок акын изденүүсүндө дайым бирдей эмес, ал, кай кездерде үстүртөн бир беткей кетет. Элдик ыкмага жаңы илеп кошуп, аны “жаңыртуу” аракетине өтөт. Натижада, куплет-куплеттен айырмасыз болуп калганы да ошондон дейбиз... Албетте, бул изденүүнүн эң чабал жана опуртмалуу ыкмасы” [4., 411-412]. Демек, биз мындан А.Токомбаевдин жогорудагы талаштуу чыгармалары Т.Сыдыкбековду мурда эле кайдыгер калтырбагандыгын көрөбүз.

Ошентип публицистиканын функционалдык өзгөчөлүктөрүнүн бири коомчулук билгиси, окугусу келген, бирок аны аткарат, жеткирет деп күткөндөр жазууга даабанган маселелерди жарыялоо эле эмес, аны кийинки муун окуп өз чындыгын тапсын деген максатта да жазылгандыгында. Т.Сыдыкбековдун макалаларынын көпчүлүгүндө да ошол жазылган учурунда эле эмес, кийинки муун түшүнүп чечмелейт деген дагы маани бар. Дегенибиз бул “биротоло жокко чыккан” делинген тыянакка бүгүнкү күндүн көз караштары менен текстологиялык изилдөөлөргө таянып баа берүү керек. Анткени окумуштуу Артыкбаевдин жогорудагы жыйынтыгы менен ой жүгүртсөк, казак төкмө акыны Букар жырау Токомбаевден катуу болгондо

“уурдаган”, жумшартып айтканда, “которгон, таасирленген” дегенге келебиз. Антели десек Букар Калкаман уулу он жетинчи кылымдын өкүлү. Биздин оюбузча “Үч чындыктын” тексти түрк тектүү көчмөн элдердин фольклорунун кылымдар бою иргеп берген насаат ырларын ыргакка айланткан төкмө акындын чыгармасымын деп тургансыйт.

Эмнегедир жогорудагы макалаларга публицист жооп кайтарган эмес. Мүмкүн ден соолугунан (паркинсон), балким теңелбеди, же келечек муунга калтыргандыр.

Макаланын корутунду бөлүгүндө публицист анын темасына окшоштуруп символикалуу үч жыйынтык чыгарат: “Ошентип бул кишинин жок жерден баштаган уу-чуусунун түпкү өзөгү баягы эле сөөгүнө бүткөн үч чындыкка чапты. 1. Бийик көркөмдүктө түбөлүктүү чыгарма жарата албаган соң, башкаларга болгон ич тардыгы, көрө албастыгы; 2. Чыныгы акындыктын асыл наркын булгап: адабий уурулукка, калпычылыкка дитин бакканы; 3. Керт башынын даңкы үчүн ашынган караөзгөйлүк менен жалаа жаап ак эмгектенген акын жазуучуларды ушактоо, аларга саясий айыптарды тагуу”.[5., 401].

Жалпылап алганда макалада К.Тыныстановдун чыгармачылыгына, окумуштуулугуна жана насаатчылыгына бийик баа берилип, ага салыштыруу менен А.Токомбаевдин айрым чыгармалары сынга алынган.

Макаланын жанрдык мүнөздүү өзгөчөлүгү, ал коомдо белгиленген айрым ченемдерди жетекке алып, тигил же бул өлчөм убакыттын талаптарына канчалык шайкеш келерин талдайт жана эгерде аларга жооп бербесе, анда аны кантип өзгөртүү керектигин сунуштайт. Илимий мүнөздүн, объективдүүлүктүн талабы автордун «менин» автордук «бизге» айланат.

Макала бул өз пикирин иреттеп чечмелеп берген жана аны далилдеген ой пикирдин тексти. Демек, бул макалада берилүүчү негизги ой, идеянын тезиси (маңызы) сөзсүз чечмеленип берилиши керек дегенди түшүндүрөт.

Тезис болсо кептин ой бирдигин сактоочу макаланын өзөгү катары ачык, так, иреттүү чечмеленип түшүнүктүү болушу керек. Анан тексти ачып түшүнүктүү чечмелөө үчүн аргументтер (далил, жүйөлөр) иргелип алынат.

Макаланы жалпылаган тыянактар жыйынтыктап негизги темасы ар дайым көгөйлүү маселе болушу керек.

Албетте, теманы тандоо элдин жашоо турмушуна, канчалык маанилүү, кызыктуу экендигине көз каранды. Жакшы жазылган макала кырдаал, көрүнүш, ал абалды көз алдыга элестетип, сунуштарды, демилгелерди иштеп чыгып, чараларды көрүүгө кызмат кылат.

Макала жанрынын тилдик өзгөчөлүгү биринчи кезекте макаланын түрү жана адресатка байланыштуу алдын-ала аныкталат. Публицистикалык бардык эле башка жанрлар сыяктуу макала дагы окурмандарды кеңири чөйрөсүнө багышталат. Андыктан теманы ачып берүүдө жеткиликтүү, түшүнүктүү ачык болушу керек. Макала үчүн коомдук саясий лексика мүнөздүү экендигин “Үч чындыктагы” пленум, жалпы союздук гимн, коммунист, пролетарчыл, съезд, партархив, интернационал, СССР менен Кыргыз ССР партия жетекчилеринин ысымдары жана

башкалар айгинелеп турат.

Ошондой эле макалада айтылуучу ой так жана ынандуу болуш үчүн автордон сөз болуп жаткан көрүнүштөрдүн, маселелердин, далилдердин толук тизмесин келтирүү талап кылынат. Бул шарт дагы “Үч чындыкта” публицист Т.Сыдыкбеков тарабынан тыкыр сакталган.

Публицистиканын негизги жанларынын бири болгон макалага тиешелүү төмөнкү белгилер Т.Сыдыкбековдун “Үч чындыгында” кездешет. Текстте логикалуулук, образдуулук менен байланышып, объективдүүлүк болсо, эмоционалдык баалоо жана экспрессивдик лексика менен айкалышат. Окурманды ой жүгүртүүгө үндөгөн макалдар, учкул сөздөр, ылакаптар, туруктуу сөз айкаштары, жыш кездешет. Анткени, бул жанрга көркөм сөз каражаттарын пайдалануу мүнөздүү. Макалада келекелөө, эпитет, гипербола, литота, кээде илимий кепке жакыныраак болгон метафора көп кездешет.

Жыйынтыктап айтканда Т.Сыдыкбеков макалага коюлуучу талаптарды “Үч чындыкта” абдан ийкемдүү аткарган.

Адабияттар

1. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабияты. Б., 2004.
2. Карагулова Б. “А.Токомбаев уурубу? Андай болсо, Т.Сыдыкбеков эмне үчүн сотко келүүдөн баш тартты?”. Кыргыз руху. 1993, 7-февраль.
3. Стамовдун А. “Үч чындык” жана улуу үркүн сабактары. Эркин-Тоо, 1992, 4-апрель, 9-апрель.
4. Сыдыкбеков Т. Үч суроого жооп. Китепте: Сыдыкбеков Т. Табылга. Б., Адабият. 1991.
5. Сыдыкбеков Т. Үч чындык. Китепте: Сыдыкбеков Т. Табылга. Б., Адабият, 1991.